

УДК 82.09

ВІД KÖRPER ДО БІОМЕДИЙНОГО ТІЛА: ДИНАМІКА ОСМИСЛЕННЯ ТІЛА В ІСТОРИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Марія Мирославівна Шимчишин

<https://orcid.org/0000-0003-4980-3296>

mshymchyshyn@yahoo.com

докторка філологічних наук, професорка, завідувачка кафедри теорії та історії світової літератури імені професора В. І. Фесенко,
Київський національний лінгвістичний університет

Анотація. Авторка статті подала огляд основних підходів до осмислення тіла у західній гуманітаристиці. Наголошено відмінність між оксидентальною та орієнтальною інтерпретацією тіла. Дослідниця відштовхується від картезіанської неоднозначності в розумінні тіла, що в традиції західної філософії була частково зігнорована. Далі знаковою стала гуссерлівська ідея розрізнення «Körper» та «Leib», продовжена і розвинута Гайдеггером та Мерло-Понті. Новий науковий поворот в осмисленні тіла маємо у працях М. Фуко, його ідеях біополітики та біовлади. Зрештою сьогодні все частіше вербалізується ідея про біомедійне тіло, як нову якість тіла, що породжена розвитком високих технологій, цифрової культури, біомедії та нової медійності.

Ключові слова: тіло, Körper, живе тіло, біополітика, біовлада, біомедійне тіло, феноменологія.

Упродовж історії людства тіло як об'єкт знання набувало найрізноманітніших акцентів та конфігурацій, та все ж сьогодні ми розуміємо, що воно як «справжній\реальний об'єкт» (за термінологією Альтюссера) так і залишилося неосяжним для нас. Оскільки процес формування знання полягає в абстрагуванні і виокремленні в реальному об'єкті значущого і незначущого, то, відповідно, і в знанні про тіло залежно від контексту виокремлювався той чи той його бік. Процес виробництва знання про тіло, як і будь-якого іншого знання, залежав не лише від типу об'єкта, але і від теоретичних засобів (тобто теорії, методу, техніки) та історичних відносин (ідеологічних, соціальних) конкретного часу. Адже як зазначав Альтюссер, людські знання виникають спочатку у формі ідеології, а згодом переходять у форму науки [5, р. 57].

У безкінечному процесі формування знання про тіло оксидентальна традиція, уgruntована на дихотомії духу і матерії, суб'єкта і об'єкта, теорії і практики, повсякчас зазнавала коливань і надавала ваги якійсь одній із бінарій. По-іншому складалася ситуація у східних культурах. Попри свою розмаїтість їхні представники єдині в тому, що тіло і розум перебувають у постійній єдності, без ієрархічної підпорядкованості тіла

розуму. Це частково обумовлено багатовіковою культурною спадщиною, зокрема, практиками медитації та станами просвітлення, коли мудрість пов'язується як із інтелектуальним, так і з тілесним вдосконаленням. У східних традиціях свобода людини досягається через духовну та фізичну працю над собою, звідси свобода це не даність, а результат праці і тіла, і духу. Істинне знання дається на основі психофізичного досвіду буття у світі, тобто зазначає Яса: «справжнє знання не можливо здобути лише з допомогою теоретичних роздумів, а через «тілесне пізнання чи реалізацію» (tainin or taitoku), тобто через усвідомлення єдності розуму та тіла» [14, р. 25]. Звідси, якщо в оксидентальному просторі визначальним є зв'язок між розумом і тілом (і досить часто, розум визначає тіло, його рухи), то у східному маємо осмислення їхньої єдності. За аналогією і західна медицина зосереджена на фізіології, і зрідка бере до уваги взаємозв'язок між тілесною недугою та психологічним дискомфортом, натомість на Сході одужання пролягає і через душевне зцілення.

Розмежування тіла і розуму, матерії і духу в західній епістемології не завжди мало чіткий характер. Так, звернімо увагу на назву другого розділу «Метафізичних розмислів» Рене Декар-

та: «Про природу людського розуму й те, що пізнати його легше, ніж тіло». Визначивши начебто спрощено людське тіло «як механізм із кісток і плоті» [1, с. 18], філософ водночас вказує на складність його осягнення. У шостому розмислі автор наголошував на єдності тіла і душі: «Завдяки відчуттям болю, голоду, спраги тощо природа вчить мене, що я не тільки присутній у своєму тілі, як капітан присутній на кораблі, я, окрім того, поєднаний з ним так тісно й злитий воєдино, що утворюю з ним ніби єдине ціле» [1, с. 55]. Метод сумніву, властивий Декарту, оприявнюється наприкінці розділу в оспоренні сказаного і зрештою у висновку, що пізнання істинності навколишніх речей «належить виключно розумові, а не поєднанню розуму і тіла» [1, с. 56]. Автор стверджує про підпорядкованість матерії.

Певним шляхом до уникнення дихотомії тіла і духу стали набутки феноменологів. Серед іншого вони вдалися до відходу від однозначного потрактування тіла як «механізму з кісток, нервів, м'язів, судин, крові й шкіри» (Декарт) чи тіла як помешкання для душі і/чи розуму. Так, Е. Гуссерль [дет. див. 11] запропонував поняття «Leib» (живе тіло), що протиставлялося «Körper», тілу вміщеному у чіткий фізичний опис. Останнє укладалося в картезіанську парадигму і мало такі властивості, як матеріальність, чіткі межі, конкретну просторово-темпоральну локацію, об'єктність. Натомість «живе тіло» охоплює наші тілесні відчуття, реакції, досвід життя у світі. «Живе тіло» занурене у широку картину навколишнього буття, відповідно, воно не є об'єктом. Звідси, зазначав Гуссерль, ми не сприймаємо тіло окремо від себе, бо через нього осягаємо світ і взаємодіємо з іншими. Гайдегер зробив перехід від тіла до тілесності, ствердивши, що «ми не володіємо тілом, ми є «тілесними». «Існувати, – стверджував філософ, – означає розуміти» [10, с. 126]. При чому розуміти не ментально чи когнітивно, а відчувати нашу «вкинутість» (geworfen) у світ через контакти з іншими людьми, через використання предметів, через афективне переживання дійсності. Подібно і Мерло-Понті представив тіло не як об'єкт світу, а як засіб спілкування із ним. Тіло має темпоральну структуру, воно не може стати минулим, водночас увесь минулий тілесний досвід не забувається, а інтегрується в теперішнє, чи, кажучи словами Понті, «захоплений теперішнім». Звід-

си «я не перебуваю у просторі та часі, я не мислю простір та час – я належу простору та часу, моє тіло застосовується до них та обіймає їх» [3, с. 168]. Важливий для Понті не ізольований досвід тіла, а досвід тіла у світі. І цей досвід тіла у світі дає змогу людині помислити простір. Тіло – спосіб буття у світі. Тіло реалізує існування у світі, людина втягнута, залучена до відносин із іншими лише тому, що вона має тіло. Тіло відкриває індивідуума світові і локалізує його в якусь конкретну ситуацію. Наявність тіла спричинює те, що людина може бути сприйнята як суб'єкт і прагне бути побаченою як суб'єкт. Співзвучна до позиції Понті думка Б. Латура: «Якщо антонімом до бути тілом бути мертвим, тоді нема життя поза тілом. ... звідси мати тіло означає бути залученим до світу, зазнавати впливу, бути зворушеним і розворушеним іншими тілами (живими і неживими). Якщо ви не задіяні в усьому цьому, то ви нечутливі, глухі, мертві» [12, р. 76].

Важливим етапом в осмисленні людського тіла став парадигматичний зсув, що відбувся у минулому столітті, коли об'єктом уваги гуманітаріїв стала серед іншого маса людських тіл. Спонукою до зміни об'єкта знання, тобто переходу від індивідуального тіла до колективного, була зміна типу влади. Як слушно підсумовує М. Фуко [дет. див. 8], у сімнадцятому – вісімнадцятому століттях дисциплінарна влада зосереджувала увагу на індивідуальному тілі, у другій половині вісімнадцятого століття їй на зміну приходить влада, що панує не над індивідуальним тілом, не над тілом окремої людини (man-as-body), а над людиною як живою істотою (man-as-living-being), над людиною як видом. Якщо завдання дисциплінарної влади полягало в тому, щоб контролювати, наказувати і тримати в покорі окремі тіла, то нова біовлада має справу з масою тіл. Звідси відбувся перехід від індивідуального тіла до маси тіл, або за словами М. Фуко, від анатоми-політики людського тіла до біополітики людської раси. «Біополітика має справу з населенням, населення становить політичну проблему, і ця проблема є водночас науковою і політичною, бо належить сфері біології і влади» [8, р. 245]. Функції влади: прогнози, статистичні підрахунки, заходи безпеки та інші, спрямовані на колективні тіла не з метою їх дисциплінування, а – регулювання. Тут маємо зміну механізмів дисципліни на регуляторні функції влади, а саме права влади «примусити жити» (make life) чи «дозволити померти» (let die). Біополітика зосереджена на

тому, щоб продовжити життя, тобто скерована на те, щоб примусити жити.

З 90-х років ХХ століття у зв'язку зі зміщенням інтерпретаційних рамок із царини дискурсу, мови й ідеології на матерію, матеріальність та речі (постгуманітаристика, новий матеріалізм, новий емпіризм), що ознаменувало повернення до матеріальності, переосмислюється і тіло. Ева Доманська підсумовує: «По суті, не важко було передбачити, що після років домінування деконструкції, конструктивізму та наративізму ми зрештою засумуємо за «дійсністю як такою» і задамо собі питання: чи конструктивізм не відокремив нас занадто від «реального минулого» і дійсності загалом?» [2, с. 184]. Якщо матерію більше не розглядають як пасивну й інертну, то, відповідно, і тіло набуває нової сигніфікації. Тіло це медіум, через який ми опановуємо світ, але це також і окрема цілісність наповнена смислами, які поступово розкриваються перед нами. Теоретизування про тіло розгортається з позиції «живого тіла», а не мертвого об'єкта.

Поворот до тілесності наприкінці ХХ століття (у 1980-х роках) Брайен Тернер вважає ознакою «соматичного суспільства», під яким має на увазі ситуацію, коли основні «політичні та моральні проблеми виражаються через тіло» [13, р. 6]. Такий поворот пов'язують передусім із настанням постіндустріального соціуму, для якого властивий тілесний гедонізм, значним чином обумовлений консюмеризмом та культурою задоволення. Крім того розвиток біотехнологій в медицині, трансплантація органів, люди-роботи, кіборги актуалізували потребу переосмислення розуміння людського тіла, його зв'язку із особистою ідентичністю. Не менш важливу роль відіграли і феміністичні, лесбійські, расові студії та дослідження неповносправності. Громадянські рухи, що представляли інтереси різних меншини, уможливили багатогранне оприявлення того типу тіл і тілесності, які традиційно змальовували упереджено або замовчували взагалі. Наприкінці ХХ століття дослідження тіла і тілесності заповнили не лише філософію, але й соціологію, літературні студії, культурологічні та ін. Тіло почали розглядати як невід'ємний елемент індивідуальної та соціальної ідентичності. Донна Гарравей розмежувала дві складові у розумінні тіла: перша, тіло як соціальний дієвець, друга, тіло як визначальна сила соціальної суб'єктності [дет. див.

9]. Це дало підстави для розрізнення тілесності (corporeality) та отілеснення (embodiment). У першому випадку йдеться про матеріальне буття тіла у соціумі, а в другому – про дії, які виконує тіло для того, щоб виразити чи експлікувати свою ідентичність.

Сьогодні гуманітаристика проблематизує ідею єдиного та цілісного тіла, натомість дослідники послуговуються формою множини, коли йдеться про людське тіло; все частіше натрапляємо на ідею не фіксованості чи застигlosti тіла, а на його зміни відповідно до пережитих досвідів. Ансамбль тіл, вплив одного тіла на інше, афективна властивість тіла, а також способи і наслідки його занурення у повсякденне буття спрямовують рух сьогочасних студій про тіло. Дельоз і Гватарі звертають увагу на множинність зв'язків тіла і можливість його пізнання через їхнє осмислення. Зокрема, вони пишуть: «Ми не дізнаємося нічого про тіло, поки не вивчимо, як воно діє, іншими словами, які його афекти, як ці афекти можуть або не можуть поєднуватися з іншими афектами, з афектами іншого тіла, серед іншого, наприклад, зруйнувати це тіло, або самому зазнати руйнування, обмінюватися рухами і пристрастями з іншим тілом, або поєднатися з ним і утворити потужніше тіло» [7, р. 574].

Варто зазначити і те, що часто сучасна літературна критика зосереджена на тілі хворому, скаліченому чи травмованому. Це не в останню чергу зумовлено характером теперішньої художньої літератури, що акцентує увагу на такому тілі. При цьому у художньому дискурсі зрідка маємо якісь пропозиції щодо його зцілення, йдеться про роз'ятрювання фізичного болю чи недуги. Водночас диверсифікація тіла, як-от расове тіло, неповносправне тіло, старіюче тіло, хворе тіло – дає змогу вийти за межі нормативних практик щодо тіла.

Разом із поворотом до тілесності на початку ХХІ століття актуалізуються і нові форми контролю тіла, як зазначив Юваль Ной Гарарі виступаючи на світовому економічному форумі в Давосі, основна продукція економіки ХХІ століття буде не одяг, машини чи зброя, а тіло і мозок. Поєднання революції в інформаційних технологіях та біотехнологіях уможливить гакінг людської істоти. Висока ймовірність появи цифрової диктатури, що контролюватиме тіло і розум. «Але ж, якщо мистецтво відзначається людськими емоціями, то що може трапитися, коли зовнішні

алгоритми стануть спроможні розуміти і маніпулювати людським емоціями ліпше за Шекспіра, Фріду Кало чи Бейонсе? Зрештою емоції – це не якась містичне явище, а результат біохімічного процесу. Отже, у не такому далекому майбутньому алгоритм машинного навчання зможе проаналізувати біометричні дані, що йдуть від сенсорів на вашому тілі й усередині нього, і вирахувати емоційний вплив, який конкретна пісня чи навіть конкретна музична нота швидше за все справить на вас» [4, р. 46].

У центрі уваги сьогочасної гуманітаристики новий тип тіла, який Патриція Клауф [6] називає біомедійним тілом. Останнє прийшло на зміну традиційному тілу-як-організму. Тіло-як-організм, на думку Л. Парісі та Т. Терранова, підходить під реалії дисциплінарного суспільства епохи промислового капіталізму (кінця XIX століття), коли його тренували для праці і відтворення. Натомість «біомедійне тіло це – конкретний історичний тип організації матеріальних сил, що завдячують своїм існуванням інвестиційному капіталу» [6, р. 207]. Біомедійне тіло формується через дискурси біології, фізики, термодинаміки, математики, і підтверджує те, що матерія має здатність бути інформаційною. Крім того, воно ілюструє як цифрові технології розширюють, збагачують і перебудовують інформаційний субстрат тілесної матерії і матерії загалом. Тіло відкрите до інформації і модифікується з її допомогою. На перетині афекту, нової медійності та

біомедійності доводиться вести мову про пост-біологічний поріг. Інформаційна властивість тіла спонукає задуматися про зв'язок між біологією та інформацією, між матерією та інформацією, а також про їхню матеріальність у процесі політико-економічного виробництва.

Ю. Текер потрактовує біомедійне тіло не як інформаційно сконструйоване тіло, а як технічно переформатоване, технологічно обрамлене, «що дає змогу біологічній матерії діяти по-новому, вийти за рамки самої себе, і при цьому залишатися біологічною» [6, р. 214]. Інвестиційний капітал та технологічні інновації спрямовані на інформаційні властивості тіла. Тіло не просто реагує на інформацію, а реконфігурується відповідно до неї. Біологічне через вплив технологічних процесів стає інфраструктурою політичної економії. Як зазначає Клауф, «Функція медійної інформації змінилася, її комунікативний та ідеологічний механізм стали другорядними, а на першому плані маємо постійні модуляції, варіації та інтенсифікацію афективного відгуку в реальному часі» [8, р. 220]. Тілесний афект став об'єктом економічного зиску.

Загалом маємо констатувати, що тіло та тілесність продовжують приваблювати увагу дослідників із різних царин знання, по всяк час науковці і митці розкривають все нові можливості того, що довгий час вважалося лише помешканням для душі. Сьогодні розвиток високих технологій та медійної інформації дають змогу досягнути невичерпності тіла та матерії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Декарт Рене. Метафізичні розмисли. – Переклад з нім. З. Борисюк, О. Жупанський. – Київ: Юніверс, 2000. – 304 с.
2. Доманська Єва. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле. – Переклад з польської та англійської: Володимир Склокін. – Видавництво «Ніка-Центр», 2012. – 263 с.
3. Мерло-Понті Моріс. Феноменологія сприйняття. – Київ: Український Центр духовної культури, 2001. – 551 с.
4. Хараррі Ювал Ной. 21 урок для XXI століття. – Перекл. з англ. О. Дем'янчук. – Київ: BookChef, 2018. – 413 с.
5. Althusser Louis, Balibar Étienne. Reading Capital. – London: Verso, 1998. – 340 p.
6. Clough P. The Affective Turn: Political Economy, Biomedica, and Bodies.// Theory, Culture and Society. Volume: 25 issue: 1. P. 1-22.
7. Deleuze Gilles, Guattari Felix. A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia. – Translation and Foreword by Brian Massumi. – University of Minnesota Press, 1987. – 632p.
8. Foucault Michel. «Society Must Be Defended»: Lectures at the Collège de France, 1975-1976. – Trans. by David Macey. – Picador, 2003. – 336 p.
9. Haraway Donna J. Modest_Witness@Second_Millennium. FemaleMan_Meets_OncoMouse: Feminism and Technoscience. – London: Routledge, 1997. – 378 p.
10. Heidegger Martin. Being and Time. Translated by Joan Stambaugh, revised by Dennis J. Schmidt. Albany, New York: SUNY Press, 2010. – 512 p.
11. Husserl Edmund. Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology. – Routledge Classics, 2012. – 432 p.

12. Latour, Bruno. *Reassembling the Social: an Introduction to Actor-network-theory*. – Oxford New York: Oxford University Press, 2005. – 285 p.
13. Turner Bryan S. *The Body and Society: Explorations in Social Theory*. –Oxford: Basil Blackwell, 1984. – 254 p.
14. Yuasa Yasuo. *The Body: Toward an Eastern Mind-Body Theory*. – Albany: State University of New York Press, 1987. – 264 p.

REFERENCES

1. Descartes Rene. *Metaphizychni rozmysly*. – Pereklad z nim. Z. Borysiuk, O. Zhupansky. – Kyiv: Univers, 2000. – 304 s. (in Ukrainian).
2. Domanska Eva. *Istoriya ta suchasna humanitarystyka: doslidzhennya z teorii znannya pro mynule*. – Pereklad z polskoi ta anhliyskoi: Volodymyr Sklokin. – Vydavnytsvo “Nika-Tsentr”, 2012. – 263 s. (in Ukrainian).
3. Hararri Yuval Noy. *21 urok dlya XXI stolittya*. – Pereklad z anhli. O. Demyanchuk. – Kyiv: BookChef, 2018. – 413 s. (in Ukrainian).
4. Merleau-Ponty Maurice. *Phenomenolohiya spryinyattya*. – Kyiv: Ukrainskyi Tsentr dukhovnoi kultury, 2001. – 551 s. (in Ukrainian).
5. Althusser Louis, Balibar Étienne. *Reading Capital*. – London: Verso, 1998. – 340 p.
6. Clough P. *The Affective Turn: Political Economy, Biomedica, and Bodies*.// *Theory, Culture and Society*. Volume: 25 issue: 1. P. 1-22.
7. Deleuze Gilles, Guattari Felix. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. – Translation and Foreword by Brian Massumi. – University of Minnesota Press, 1987. – 632 p.
8. Foucault Michel. «Society Must Be Defended»: *Lectures at the Collège de France, 1975-1976*. – Trans. by David Macey. – Picador, 2003. – 336 p.
9. Haraway Donna J. *Modest_Witness@Second_Millennium. FemaleMan_Meets_OncoMouse: Feminism and Technoscience*. – London: Routledge, 1997. – 378 p.
10. Heidegger Martin. *Being and Time*. Translated by Joan Stambaugh, revised by Dennis J. Schmidt. Albany, New York: SUNY Press, 2010. – 512 p.
11. Husserl Edmund. *Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology*. – Routledge Classics, 2012. – 432 p.
12. Latour, Bruno. *Reassembling the Social: an Introduction to Actor-network-theory*. – Oxford New York: Oxford University Press, 2005. – 285 p.
13. Turner Bryan S. *The Body and Society: Explorations in Social Theory*. –Oxford: Basil Blackwell, 1984. – 254 p.
14. Yuasa Yasuo. *The Body: Toward an Eastern Mind-Body Theory*. – Albany: State University of New York Press, 1987. – 264 p.

FROM KÖRPER TO BIOMEDIATED BODY: THE DYNAMICS OF UNDERSTANDING THE BODY IN A HISTORICAL PERSPECTIVE

Mariya Shymchyshyn

<https://orcid.org/0000-0003-4980-3296>

mshymchyshyn@yahoo.com

Doctor of Sciences (Philology), Professor, Head of the Department of Literary Theory and World Literature, Kyiv National Linguistic University

Abstract. *The article is an overview of the approaches to the body from a historical perspective. The author starts with the statement that until the 20th-century Western philosophical tradition was based on the mind-body dualism and prioritized the soul or spirit over the body or matter, unlike the Eastern tradition that does not contain the strict mind-body division. In this context, Yuasa Yasuo argues that Eastern philosophical tradition has formulated the idea of mind-body unity and their connection. The author states that Descartes in his writings foregrounded the Western approach to the relationships between mind and body. He localized the philosophical problem into the ontological realm. The shift in the body philosophy was made by the phenomenologists. Edmund Husserl distinguished two understandings of the body in the German language: «the physical body» (Körper) and the «lived body» (Leib). Heidegger developed Husserl's ideas and emphasized the importance of the body to our understanding of the world. For him the body is not a self-contained thing, it stretches beyond the corporeal, engages with others and*

experiences the reality. It is perceptually directed toward the world. The French phenomenologist Maurice Merleau-Ponty expresses similar ideas. In his «Phenomenology of Perception» (1945) he outlines the body across the experience of one's own body, lived space, sexuality, and language. Our corporeality opens for us a shared social world and the body's experience is never isolated from the world.

A new shift in understanding the body was made by Michael Foucault. Among other concepts, he introduced biopower and biopolitics. The latter takes the administration of life and populations as its politics. If in the previous centuries, Foucault states, the sovereign's power was only a power to 'take life or let live', the biopower is constituted as a power to foster life or disallow it to the point of death. The biopower was an indispensable element of the development of capitalism. Biopolitics signifies a crucial historical transformation from a politics of sovereignty to the politics of society. It is noteworthy that according to Foucault biopower embraces other technologies of power: repressive and disciplinary.

At the end of the 20th century due to different movements and changes in the humanities we witness the increasing interest in medicalized, racial, and traumatized bodies. Thus, as a result of the Disability movement disability has won attention in different discourses. On the other hand, in the 1980s Bryan Turner introduced the term «somatic society». The emergence of consumer society caused the dominance of idealized young, fit, healthy bodies.

The last concept in the body discourse that is considered in the article is biomediated body. It exposes how biomedica, digital culture, and new media expand the informational capacity of bodily matters.

Key words: *the body, Körper, Leib, biopolitics, biopower, biomediated body, phenomenology.*